

До спеціалізованої вченої ради Д.26.007.01
у Національну академію внутрішніх справ
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Паращук Лілії Георгіївни
на тему: «Філософсько-правове обґрунтування
принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку
цивільного законодавства України»
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми, розкритої у дисертаційному дослідженні Паращук Лілії Георгіївни, є беззаперечною для забезпечення розвитку незалежної демократичної країни. Сьогодні в Україні вказує на особливе прагнення суспільства до верховенства права, демократії та забезпечення прав людини.

Новизна проведеної роботи полягає в тому, що це одна із перших спроб на основі аналізу, накопиченого в науковій літературі, виконати комплексне дослідження з позицій поліметодологізму та природно-правового підходу змістовних характеристик принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України. Це надає її вивченню міждисциплінарного і багаторівневого характеру.

Детермінантами, що спонукали дисертантку до наукової розвідки саме у задекларованому напрямі стали проблеми сучасної юриспруденції, котра здійснює пошук нових методологічних підходів до розуміння права і правових явищ, а також те, що філософсько-правовий підхід завжди представлений багатьма складовими, дослідження яких не можливо вичерпати.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у нормотворчу та правореалізаційну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом повинні охоплювати ідеї справедливості, свободи, рівності. Саме тому,

проявом верховенства права є те, що окрім законодавства, право активує звичаї, традиції, мораль як суспільні регулятори.

Незважаючи на те, що дослідження верховенства права завжди стикається з певною складністю тому, що це категорія інтегральна, тісно пов'язана зі всіма основними принципами права, що одночасно перебуває під впливом різних правових явищ, авторка успішно провела цілісне дослідження задекларованої проблематики скориставшись можливістю через вимоги принципу верховенства права проаналізувати і довести, що засади цивільного права є утіленням природного права, а в нормах цивільного законодавства простежується вплив смислів і цінностей як української, так і західної правових традицій на становлення сучасної цивільно-правової галузі України.

З огляду на положення, викладені вище та дисертантом в авторефераті на с. 2, у рукописі дисертації на с. 16-17, актуальність теми є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Закономірним, з огляду на актуальність теми, є **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**. Як відзначає дисертант (с. 3-4 автореферату, та с. 17 дисертації), дисертаційне дослідження здійснено відповідно до законодавства України, планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ. Воно узгоджується із концептуальними засадами і завданнями ряду загальнодержавних концепцій і програм.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Він забезпечений використанням широкого літературного інструментарію та історіографічною і джерельною базою.

Опрацювавши і узагальнивши значний масив наукових праць у філософії права Л. Г. Паращук переосмислила категорію і явище «верховенство права» як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України і з позицій поліметодологізму та природно-правового

підходу сформувала власне оригінальне дослідження актуальної проблематики, не заперечуючи існуючі концептуальні напрацювання у зазначеній галузі.

Зокрема, використано міждисциплінарний підхід, сутність якого полягає у з'ясуванні предмета дослідження на основі філософських, загальнонаукових та спеціально-правових підходів. Такий підхід створює основу для комплексного аналізу проблеми, дослідження її витоків та засадничих ідей.

Здійснено аналіз наукових праць мислителів минулого у їх генезі та еволюції (с. 4 автореферату та с. 16-17 дисертації), аналіз міжнародних та внутрішньодержавних монографічних джерел. Дисертанткою опрацьовано спеціальні і загальні наукові літературні джерела, у яких відображено різні аспекти проблематики. У дисертації проведено філософсько-правовий аналіз змістовних характеристик принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України.

Позитивним, науково виправданим і обґрунтованим авторкою є те, що вона акцентує увагу на кореляції змістово-сміслових і функціональних характеристик принципу верховенства права, а також, підкреслює значення метафізично-аксіологічного виміру принципів права як програмно-орієнтаційних засад цивільного законодавства, з позиції якого висвітлюється проблема ефективності досягнення компромісу в неоднорідному суспільстві на засадах гуманізму, справедливості, рівності, свободи тощо.

Науково виваженим є те, що розглядаючи принцип верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України дисертантка аргументовано доводить неможливість обійтися без застосування поліметодологічного підходу, який передбачає використання низки філософських підходів, загальнонаукових та спеціально-правових методів, які у сукупності дають можливість розкрити досліджувану проблему всебічно і глибоко.

У Вступі вдало обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, мету і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і публікації.

У Розділі 1 «Джерельна база та методологія дослідження принципу верховенства права як засади правового розвитку» розкрито розмаїття наукових підходів до трактування права та верховенства права, в контексті чого обґрунтовуються ціннісно-смісловий та антропоцентричний підхід у вивченні верховенства права, трактується його феноменальна природа; доводиться необхідність подолання однобічності бачення цивільно-правового законодавства з позицій класичної методології і дослідження його з позицій некласичних філософсько-правових методологічних підходів.

Науково коректно і вдало висвітлено концепт верховенства права і те, що юридична наука знаходиться в стані пошуку і з'ясування даного принципу, а також, аргументовано, що установлення принципом верховенства права демократичного вектора розвитку нашої держави потребує інтенсивного розвитку соціальної та політичної системи, формування високого рівня правосвідомості та правової культури українців, становлення громадянського суспільства.

Доведено, що принцип верховенства права є мегапринципом, що втілює правові підпринципи, які є елементами зазначеної юридичної конструкції, а природно-правовий підхід став ключовим для розкриття концептів права, верховенства права, взаємозалежності їх та цивільно-правових норм, виявлення витоків цивільних прав людини-особистості, висвітлення їх гуманістичної суті.

У Розділі 2 «Принцип верховенства права в контексті реформування правової реальності України: ціннісно-смісловий вимір» усебічно досліджено загальнолюдські цінності та принципи як програмно-орієнтаційні засади якісної трансформації цивільного права України і переконливо

доведено, що нормативне закріплення принципу, його використання для підсилення аргументації, в тому числі у доповідях, дискусіях, при прийнятті судами часто неправових рішень все ж не позбавляють його декларативності.

Дисертантка, обґрунтовуючи зміст концепту верховенства права вірно зазначає, що йому має передувати осмислення права з позицій позитивізму та природного типів праворозуміння, формулювання на основі існуючої плюралістичності понять, характеристик права, його максимально можливого уніфікованого визначення, тлумачення.

Доцільно приділяється увага утвердженню права в суспільстві через сприяння нормативно-правового забезпечення існування та розвитку права приватної власності як одного із засобів реалізації індивідом особистої свободи.

Вдалим є філософсько-правове осмислення гуманізації правової реальності як стрижневої проблеми правової реформи в Україні, для здійснення якої необхідне досягнення верховенства права через наявність у державі високого рівня суспільної свідомості та індивідуальної свідомості переважної частини суспільства.

У Розділі 3 «Цивільне законодавство України: експлікація ціннісно-смыслового виміру верховенства права» вдало обґрунтовуються авторські рекомендації щодо вдосконалення ЦК України в частині врегулювання майнових і особистих немайнових правовідносин відповідно до вимог принципу верховенства права, а саме: – викласти ч. 3 ст. 269 ЦК України в такій редакції: «Особисті немайнові права невід’ємно пов’язані із фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав»; – викласти положення ч. 3 ст. 6 ЦК України в такій редакції: «Сторони в договорі врегульовують свої відносини на власний розсуд, крім випадків, коли в актах прямо вказано, що сторони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, а також якщо обов’язковість для сторін положень

актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами».

На основі наукового пошуку аргументовано стверджується, що співіснування та взаємоузгодження приватних інтересів суб'єктів з різними життєвими концепціями потребує правового регулювання. Цивільне право є галуззю, предметом регулювання якої є приватні відносини між автономними, рівноправними суб'єктами, засновані на принципах, які відображають найважливіші людські, а, отже, і правові цінності – гідність, свободу, справедливість тощо.

Автор переконливо доводить, що цінності цивільного права глибинно екзистенціальні, адже люди дуже загострено десь у глибинах підсвідомого реагують на несправедливе ставлення до себе з боку різних суб'єктів права: громадян, спільнот, державних органів, їх посадових осіб тощо. Так само усвідомлення справедливого ставлення до себе людина фіксує спочатку на рівні підсвідомого, а вже згодом це переживається на рівні здорового глузду та теоретичного мислення.

Загалом, аналіз змісту розділів дисертації, висновків до них та загальних висновків дозволяє підсумувати, що виклад матеріалу – вдумливий і послідовний. Мета й дослідницькі завдання роботи реалізовані. Висновки – об'ємні, деталізовані, характеризуються чіткістю і системністю формулювання та підсумкових тез прикінцевих узагальнень, багаторівневістю і багатоступеневістю умовиводів.

Новизна та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчені використанням теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували різні аспекти задекларованої теми, а також тим, що робота за характером і змістом розглянутих питань є першою у філософсько-правовій науці спробою комплексно обґрунтувати принцип верховенства права як концептуальну засаду розвитку цивільного законодавства України.

Позитивно відзначимо те, що запропоноване сучасне наукове дослідження принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України через філософсько-правове обґрунтування базується, перш за все, на класичному спадку філософсько-правових шкіл, та розглядається як багатоаспектне явище, що знайшло свій вияв у нормотворчій, правореалізаційній, науково-дослідній діяльності й освітньому процесі, що підтверджено відповідними актами впровадження.

Як позитивний момент варто відзначити чітке окреслення об'єкта та предмета дослідження.

Наукове дослідження виконане з використанням широкої філософської та науково-правової інформації.

Положення, оцінки та висновки дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях з філософії права, цивільного права, актуальних проблем філософії права. Практичне застосування результатів дисертаційної роботи полягає у можливості написання енциклопедичних статей, довідкового матеріалу, посібників та підручників із навчальних дисциплін: «Філософія права», «Актуальні проблеми філософії», «Цивільне право», «Сімейне право», «Право».

Автореферат дисертації оформлений згідно вимог які ставляться до такого виду наукових робіт і відповідає змісту дисертації.

Виконано вимоги і щодо оприлюднення результатів дослідження у фахових наукових виданнях.

Робота написана літературною українською мовою, з виваженням використанням сучасної наукової термінології.

Особливо вирізняється функціональний аспект завдань, що винесені в тему наукової праці. Концептуально узагальнивши практичний і теоретичний досвід учених, чий науковий інтерес і праці дотичні до проблемного поля дослідження, а також, провівши всебічний комплексний аналіз проблеми, дисертантка створила власне цікаве й змістовне цілісне наукове дослідження, позначене новизною і багатоаспектністю.

Поряд із зазначеними вище успішними результатами, ідеями, висновками, напрацьованими авторкою, в роботі міститься ряд дискусійних моментів, які вимагають додаткових пояснень, доповнень, конкретизації, що сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження.

1. Розкриваючи у підрозділі 2.1 зміст верховенства права, авторка досліджує різні наукові підходи до його розуміння і слушно наголошує на тому, що цей мегапринцип має сенс і адекватно прочитується лише в межах природно-правового підходу. Правильно акцентовано на ціннісно-смысловому наповненні цього принципу, показано, що саме завдяки цьому ціннісному виміру даний принцип може забезпечити захист людини з її правами від агресії влади та закону. Проводячи дослідження верховенства права через співвідношення двох протилежних мислинневих парадигм – позитивістсько-легістської та природно-правової, розмежовуючи право та закон, авторка дещо не до кінця здійснює це розмежування, оскільки з її поля зору випадає такий аспект як співвідношення принципу верховенства права та принципу законності, що є конституційними принципами, і, отже, є важливими для правового розвитку.

Доцільно було б розкрити сутність принципу законності, показати співвідношення цих принципів. До того ж, подекуди можна почути і прочитати ще й про принцип верховенства закону, а як саме він співвідноситься з верховенством права? Із висвітленням цих аспектів підрозділ 2.1 міг би бути, більш викінченим.

2. У підрозділі 2.2 авторка розкриває світоглядно-філософські засади правової нормотворчості. Вона науково коректно, звертаючись до різних авторських позицій, висвітлює питання критеріїв нормотворчості, акцентуючи на загальнолюдських принципах права, які, закріплюючи загальнозначимі цінності та виражаючи загальнозначимі смисли, в сукупності створюють базові засади для правової нормотворчості. Розкриваючи світоглядно-філософське підґрунтя законотворчої діяльності,

авторці можна було б дещо ґрунтовніше використати антропологічний підхід, який дає достатньо можливостей, щоб показати гуманістичний вимір правової норми. Потенціал аксіологічного підходу авторкою використано в цьому підрозділі, як видається, значно виразніше, порівняно з підходом антропологічним. Людина – істота із низкою суто людських характеристик – саме тут знаходяться витoki особливостей правової норми, що треба було висвітлити чіткіше.

3. Розкриваючи аксіологічний вимір принципів права в підрозділі 3.1, авторка всебічно його висвітлила, показала роль і значимість цих конструкцій для розвитку законодавства загалом і цивільного зокрема, зацентрувавши на їх програмно-орієнтаційній функції. Це дуже важливий аспект розуміння принципів права, не забуваймо, що ми лише сьогодні відходимо від легістської парадигми мислення, легістської доктрини, в межах якої норма порівняно із принципом, є важливішою і значимішою, а принципи – другорядними, своєрідним додатком до норми, а не програмою для нормотворення. Враховуючи, що дана робота є філософсько-правовим дослідженням, бажано було б також, розкриваючи аксіологічний вимір принципів права, дещо змістовніше пов'язати цей підхід із антропологічним, і показати, що саме духовно-культурне становлення людини і соціуму зумовило формування та поступове утвердження в реальному житті принципів права, які відображають фундаментальні зв'язки людського буття. В цьому контексті можна стверджувати, що авторка дещо не допрацювала.

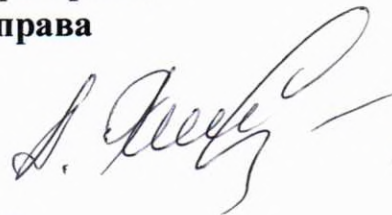
4. Підрозділ 3.2, у якому дисертантка розкриває аксіологічно-сміслові характеристики верховенства права як детерміністичної парадигми у розвитку інституту власності, прописаний добре, зміст розкриває назву підрозділу, який є складним для висвітлення, оскільки вимагає належного поєднання філософсько-правового та цивілістичного аспектів. Дисертантка справилася із цим завданням, проте, як видається, при доброму філософсько-методологічному підґрунті, підрозділ дещо перевантажений цивілістичним матеріалом. Особливо це стосується другої частини підрозділу.

Відтак, незважаючи на висловлені зауваження, зазначимо, що зміст дисертаційного дослідження відповідає паспортній спеціальності 12.00.12 – філософія права і є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому отримані нові обґрунтовані результати, котрі в сукупності розв’язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки філософії права.

Виконана робота на тему «Філософсько-правове обґрунтування принципу верховенства права як концептуальної засади розвитку цивільного законодавства України» за структурою, змістом, висновками та пропозиціями відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, які ставляться до робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а також пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор – Паращук Лілія Георгіївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

**Доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Інституту права, психології
та інноваційної освіти
НУ «Львівська політехніка»**

А. С. Романова

Підпис д.ю.н., доцента Романової А. С.
Засвідчую

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Р. Б. Брилинський